

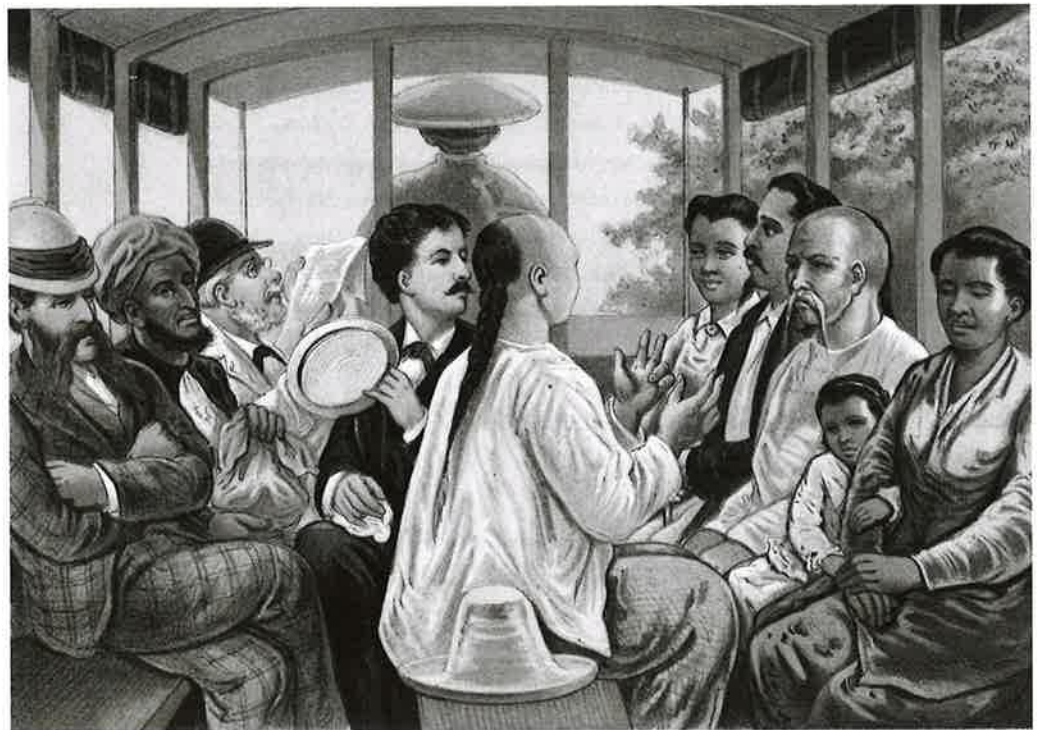
Een schooleditie van *De stille kracht*

Recent verscheen in de reeks 'Tekst in Context' een deel over *De stille kracht* van Louis Couperus, verzorgd door Rick Honings en Olf Praamstra. Hoe gingen zij te werk en welke keuzes maakten ze?

Door Rick Honings & Olf Praamstra

Verskillende bevolkingsgroepen in de paardentram in Batavia; tekening van jhr. J.C. van Rappard in H.T.M. Perelae, *Het kamerlid Van Berkenstein in Nederlandsch-Indië*, Leiden, [1888]. Collectie: Universiteitsbibliotheek Leiden/KITLV

In de *Volkskrant* van 13 april 2018 merkte emeritus hoogleraar Marita Mathijssen op dat ze van mening veranderd was over het hertalen van historische teksten. Waar ze voorheen, onder meer in haar *Handboek editiewetenschap* (1995), vond dat oude werken nooit ingekort of hertaald moesten worden, stelde ze nu vast dat studenten zelfs Multatuli en Couperus niet meer voor hun plezier lazen: 'Ze vinden hun boeken langdradig en vervelend. Na een of twee hoofdstukken houden ze op met lezen en pakken een samenvatting.' Onder het motto 'Liever een luie lezer dan geen lezer' hield Mathijssen daarom een pleidooi voor hertalingen, omdat het volgens haar de enige manier is om 'literatuur uit het verleden te redden van de vergetelheid.'

icht

r *De stille kracht*
Praamstra. Hoe

Marita Mathijssen
historische teksten.
chap (1995), vond
e ze nu vast dat
lazen: 'Ze vinden
n houden ze op
een luie lezer dan
omdat het
redden van de

Praamstra

Al sinds 1997 verschijnen in de reeks 'Tekst in Context' beroemde boeken in een editie voor scholieren in het voortgezet onderwijs. De edities moeten ervoor zorgen dat klassiekers uit de Nederlandse literatuur door scholieren gelezen blijven worden en hebben tegelijkertijd als doel de scholieren iets te leren over de literaire en historische achtergronden. De reeks begon in 1997 met de middeleeuwse klassieker *Karel en Elegast*. Sindsdien zijn er veertien delen gepubliceerd, onder meer over *Sara Burgerhart* (1782) van Betje Wolff en Aagje Deken, Hildebrands *Camera Obscura* (1839) en Multatuli's *Max Havelaar* (1860).

Recent werd een deel aan de reeks toegevoegd, over *De stille kracht* (1900) van Louis Couperus. Eerder was een enquête uitgezet onder leraren Nederlands in het voortgezet onderwijs, met de vraag welk werk van Couperus in de reeks opgenomen moest worden: *Eline Vere*, *Van oude mensen...* of toch *De stille kracht*?

De meerderheid stemde op de laatste titel en wij, Rick Honings en Olf Praamstra, mochten de editie verzorgen. Dat vonden we een eer, want we beschouwen *De stille kracht* als een hoogtepunt in de Nederlands-Indische literatuur. Couperus vertelt niet alleen een spannend verhaal met thrillerachtige elementen en de nodige liefdesaffaires, het boek is ook nog eens goed geschreven en geeft – zo stellen we in de inleiding – een indringend beeld van het leven van de Nederlanders in Indië aan het einde van de negentiende eeuw. Alle thema's en motieven die je in de Indische letterkunde kunt tegenkomen, zijn in *De stille kracht* samengebond: de overweldigende natuur, de ontmoeting met de niet-witte 'ander', de traditionele gebruiken (zoals zwarte magie), de botsing tussen 'Oost' en 'West', de ingewikkelde positie van Indo-Europeanen of 'gemengdbloedigen', het onmiskenbare koloniale racisme en de uitbuiting van de oorspronkelijke bevolking.

Tekst en taal

Hoe zijn we te werk gegaan? We maakten gebruik van de tekst van deel 17 van Couperus' *Volledige werken* (1989). Zoals in de *Tekst in Context*-reeks gebruikelijk is, hebben we het verhaal sterk ingekort, omdat de hele kopij slechts veertigduizend woorden mocht tellen. We volgen niet de opbouw in hoofdstukken van Couperus zelf, maar presenteren het verhaal aan de hand van fragmenten. Deze – in feite nieuwe hoofdstukken – zijn genummerd van 1 tot en met 20 en voorzien van titels. Ze worden geïntroduceerd met behulp van verbindende tekstjes, waarin we kort hebben samengevat wat is weggelaten.

Omdat we denken dat de taal van Couperus voor scholieren verouderd kan overkomen, hebben we – opnieuw volgens de richtlijnen van de reeks – de spelling gemoderniseerd. Zo werd 'dien avond' veranderd in 'die avond', en 'tamarinde-

Omslag van het *Tekst in Context*-deeltje over *De stille kracht* (2021)

boomen' in 'tamarindebomen'. We hebben ons best gedaan om het oorspronkelijke karakter van de taal van Couperus zoveel mogelijk te behouden. Dat houdt in dat we zijn soms afwijkende zinsstructuren, zijn hoofdlettergebruik en het schilderen met woorden (*écriture artiste*) hebben gehandhaafd. Dat geldt ook voor zijn gebruik van inmiddels vaak onbekende Indische en Maleise begrippen, die in deze uitgave gecursiveerd zijn. In een enkel geval zijn woorden vervangen door modernere synoniemen. 'Uitgespogen' is bijvoorbeeld vervangen door 'uitgespuugd', 'echtman' door 'echtgenoot' en 'trotsch' door 'ondanks'. Moeilijke woorden en Indische of Maleise begrippen zijn in de tekst met een asterisk aangegeven en worden achterin in een verklarende woordenlijst toegelicht.

Kaderteksten

Zoals in de opzet van deze reeks gebruikelijk is, wordt het verhaal toegelicht in kaderteksten met achtergrondinformatie. Deze kaderteksten sluiten aan bij de tekstfragmenten. Zo is het, om de tekst van *De stille kracht* te kunnen begrijpen, volgens ons nodig om iets te vertellen over de geschiedenis van de kolonisatie van Nederlands-Indië en over de bestuursstructuur in de kolonie. Ook gebruiken we de kaderteksten om uitleg te geven over de verschillende bevolkingsgroepen in Indië.

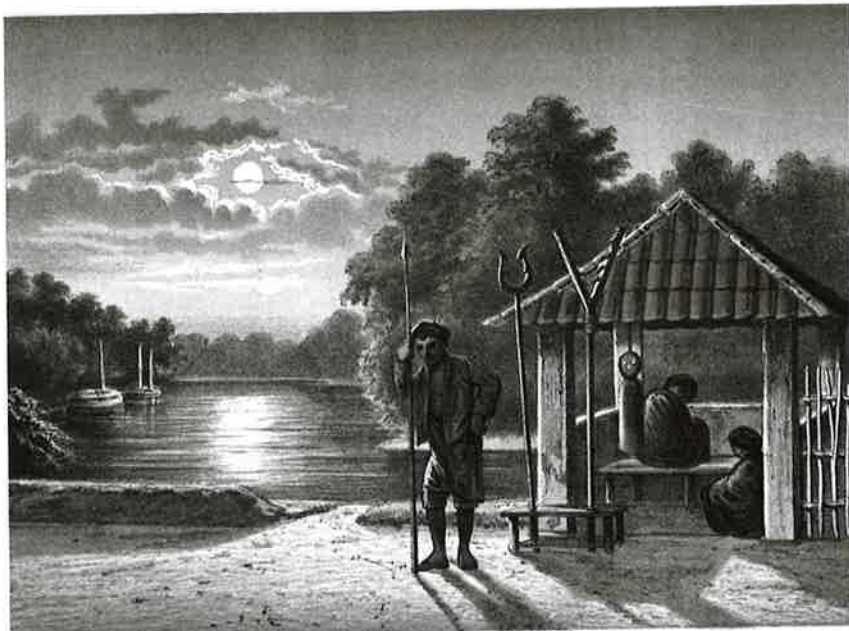
In die tijd en in de roman worden de Indonesiërs, de oorspronkelijke bewoners, 'inlanders' genoemd. De Indo-Europese bevolkingsgroep ontstond toen Nederlandse mannen met Indonesische vrouwen (*njai's* genoemd) kinderen kregen. We gaan uitvoerig in op de ingewikkelde positie van mensen van gemengde Nederlands-Indonesische afkomst, de Indo-Europeanen, die in Couperus' roman een belangrijke rol spelen, van hoog tot laag. Theo en Doddy horen op grond van de functie van hun vader tot de elite; zij hebben een westerse opvoeding gehad. Addy is sterker 'verindischt', maar wordt als zoon van een rijke familie door de meeste Europeanen niettemin geaccepteerd, al heeft resident Van Oudijck een hekel aan hem en zijn familie. De niet-erkende, aan Van Oudijck toegeschreven zoon is 'afgezakt' naar de kampong. We proberen leerlingen via de kaderteksten en de fragmentkeuze iets mee te geven van de complexe sociale ordening in de koloniale samenleving, die beruiste op verschillende criteria, zoals geld, opleiding, culturele ontwikkeling, werk en ras. Ook de rol van Chinezen en de manier waarop over hen geschreven werd door Couperus en tijdgenoten, komt in een kadertekst ter sprake.

Andere kaderteksten gaan over de rol van de islam, de positie van de *hadji* in de Indonesische gemeenschap, de overeenkomsten tussen Laboewangi en Pasuruan, Europees amusement en spiritisme in Indië, rampen en liefdadigheid in de kolonie, het thema van het 'verderf', het gevaar van 'verindischen' en de positie van de *njai*. Om leerlingen bewust te maken van het in de roman vervatte koloniale discours gaan we ook vrij uitvoerig in op de systematische scheiding die erin wordt aangebracht tussen 'Oost' en 'West'. We laten zien dat *De stille kracht* een koloniaal

– dat wil zeggen: westers – drama beschrijft, waarbij de oorspronkelijke bevolking grotendeels uit het zicht blijft en in de marge gedrongen wordt. Het verhaal beschrijft de ondergang van de resident Van Oudijck en zijn omgeving; voor de gevoelens, gedachten, belevingswereld en cultuur van de oorspronkelijke bevolking is nauwelijks aandacht. Mooi komt dat tot uiting in de beginscène waarin Van Oudijck een avondwandeling maakt. ‘De resident ontmoette niemand’, staat er. Daarmee wordt blijkbaar bedoeld dat hij geen Europeaan tegenkomt, want er zijn genoeg mensen buiten.

Zo proberen we leerlingen bewust te maken van de koloniale ideologie. Dat doen we ook door te laten zien dat de roman allerlei koloniale representaties bevat, dat wil zeggen: vaste, ideologisch geladen uitbeeldingen. Zo wordt Van Oudijck beschreven als een toonbeeld van Europese mannelijkheid, als een geboren heerser. Met zijn nuchterheid en nadruk op rationaliteit heeft hij aanvankelijk geen oog voor het duistere mysterie dat hem bedreigt. De Indonesische personages worden als tegenovergesteld aan de Europeanen beschreven. De regent van Laboewangi wordt als klein en vrouwelijk voorgesteld, als een ‘fijne figuur’ met ‘koolzwarte ogen’. In vergelijking met de westerse nuchterheid is hij ‘bijgelovig’ en ‘fanatiek’, het tegenovergestelde van een ‘mens in het praktische leven’. Ook andere Indonesische personages worden als inferieur getypeerd en soms zelfs gedehumaniseerd. Zo wordt de moeder van de regent, Raden-Ajoe Pangéran, vergeleken met een ‘gerimpelde vrucht’. Als zij naar Van Oudijck toekomt om hem te smeken haar zoon zijn gedrag te vergeven, slaakt ze een ‘kreet als van een gewonde leeuw’. ‘Inlanders’ zijn niet alleen ‘anders’, ze worden in *De stille kracht* ook als onbetrouwbaar en gevaarlijk voorgesteld. Ogenscheinlijk onderwerpen ze zich, maar in feite streven ze naar de ondergang van hun Europese overheersers. Niet voor niets wordt de regent Soenario tot drie keer toe met een ondoorgrondelijke wajangpop vergeleken.

De bedoeling van deze kaderteksten is om leerlingen te laten kennismaken met kritische postkoloniale inzichten en analyses, en het debat in de klas aan te moedigen over hoe het koloniale verleden nog doorwerkt in het heden, bijvoorbeeld in de manier waarop niet-westerlingen nog altijd gerepresenteerd worden in westerse literatuur. Tegelijkertijd willen we de leerlingen aanmoedigen om een genuanceerd standpunt in te nemen en ze laten inzien dat *De stille kracht* een complex boek is. Enerzijds is het een door en door koloniale roman die wemelt van de stereotypen, maar anderzijds komt in het boek dwingend de vraag naar voren wat Nederland te zoeken heeft op de ‘bloedvreemde, zielvreemde grond’ van Indië. De Javanen beschikken over een geheim wapen dat de nuchtere westerling niet kan beheersen en dat ten slotte zijn ondergang betekent. Dat zou je als een antikoloniaal statement kunnen lezen.

Wachthuisje met
nachtwakers.
Particuliere collectie

Illustraties

Omdat beelden vaak meer zeggen dan woorden, zijn in deze uitgave bijna zestig illustraties opgenomen, om de leerlingen een beeld te geven van de koloniale geschiedenis en het leven in Indië. In veel gevallen is een plaatje duidelijker dan een uitleg. Zie bijvoorbeeld de 'gardoe'. In het verhaal komt het woord drie keer voor in een fragment, waarin Doddy en Addy een avondwandeling maken: 'De tokeh zweeg, de gardoe dommelde in: de donzen nacht heerste, als een toveres, gekroond met de sikkel van de maan.' Addy probeert Doddy te verleiden, maar zij is bang dat de 'gardoe' hen zal zien, ook al zit hij slaperig voor zijn huisje: 'Addy, Addy, nee... nee... ik durf niet verder.' In de annotatie wordt als betekenis 'nachtwaker' genoemd, maar een afbeelding uit die tijd van zo'n 'gardoe' maakt meer duidelijk.

Een ander voorbeeld is het meer van Leles. Aan het einde van de roman gaat Eva Eldersma op bezoek bij de resident. Hij heeft zich teruggetrokken uit de Europese samenleving van Indië en woont in de buurt van Garut in een eenvoudig huisje. Hij legt aan Eva uit wat hem daartoe gebracht heeft. Het was de 'stille kracht' waar hij niet tegen bestand was, waar hij met zijn westerse kennis geen antwoord op had. Sinds die tijd heeft het gevoel dat die kracht overal aanwezig is, en dat die zich richt tegen de westerse overheersing, hem niet meer verlaten. Nadat zij een poosje met elkaar gesproken hebben, is het tijd om afscheid te nemen. De resident rijdt nog een stukje met Eva mee in het rijtuig naar Garut. Onderweg passeren zij het meer van Leles en daar voelt ook Eva de stille kracht. In de collectie van het KITLV in de Universitaire Bibliotheken Leiden vonden we een schitterende zwart-witfoto van het

grave bijna zestig
de koloniale
duidelijker dan
voord drie keer
ng maken: 'De
als een toveres,
erleiden, maar zij is
huisje: 'Addy, Addy,
uis 'nachtwaker'
kt meer duidelijk.
de roman gaat Eva
n uit de Europese
nvoudig huisje. Hij
e kracht' waar hij
ntwoord op had.
en dat die zich richt
ij een poosje met
esident rijdt nog
seren zij het meer
n het KITLV in de
wart-witfoto van het

Araberke

meer van Leles uit de tijd dat Couperus er geweest is, en waarop die mysterieuze dreiging fraai tot uiting komt.

Contexthoofdstukken

Achter in het boekje volgen nog enkele contexthoofdstukken. Daarin gaan we allereerst in op de relatie tussen Couperus en Indië. Zoals bekend had de familie Couperus langdurige banden met de kolonie. Toen de kleine Louis negen jaar oud was, verhuisde hij met zijn ouders naar Batavia, waar ze hun intrek namen in een prachtig huis aan het Koningsplein. Hij genoot van het vrije leven, maar Indië joeg hem ook angst aan. Als hij in Batavia laat thuiskwam omdat hij had moeten nablijven op school, en de avond viel, dan zag hij er tegenop om naar de badkamer te gaan. Snel goot hij dan 'het water over zijn rillende lichaam uit terwijl de zwarte schimmen rondom hem dansten en boven hem drie vlermuizen in dreigende kringen zwapperden.' Het was vooral het uur van de schemering dat hem angst inboezemde. Dan hielden plotseling alle geluiden op, en zag hij tussen bladeren van de waringins de bleke spookgezichten oplichten. Hij voelde dat in de schaduw van de donker wordende tuinen de 'gekronkelde python-slangen' op de loer lagen; en langs de muren van de donkere huizen, waarvan nog niet alle lichten waren ontstoken, bewogen witte schimmen. Die angst inspireerde hem bij het schrijven van *De stille kracht*.

Het meer van Leles
(circa 1915). Collectie:
Universiteits-
bibliotheek Leiden/
KITLV

Daarnaast proberen we uit te leggen in hoeverre *De stille kracht* gelezen kan worden als een naturalistische roman en bespreken we de bijzondere, sensitivistische stijl, het schilderen met woorden, dat sinds de jaren tachtig van de negentiende eeuw in de mode raakte. Hoewel veel lezers Couperus' stijl roemen, denken we dat leerlingen zich erdoor zouden kunnen laten afschrikken. In 1985 omschreef Ton Anbeek het zo: 'Vele woordkunstige bladzijden zijn voor ons als met een schimmel van onleesbaarheid bedekt.'² Het is misschien vloeken in de kerk, maar wij menen dat dit ook voor sommige passages in de romans van Couperus geldt, hoezeer ze ook de moeite van het lezen waard zijn en blijven.

Ten slotte besteden we ook aandacht aan de receptie van de roman in Nederland én in het Indonesië van nu. Voor dat laatste onderdeel riepen we de hulp in van twee Indonesische collega's. In de eerste plaats was dat Christina Dewi Elbers, die in 2011 een Indonesische vertaling van de roman publiceerde en twee jaar later in Yogyakarta een dissertatie verdedigde waarin ze een vergelijking maakte tussen *De stille kracht* en de roman *Bumi Manusia (Aarde der mensen, 1980)* van Pramoedya Ananta Toer. Daarnaast kregen we hulp van de Indonesische neerlandica Christina Suprihatin, die als docent letterkunde verbonden was aan de Universitas Indonesia in Depok. Tot ons verdriet heeft zij de publicatie niet meer kunnen meemaken, want ze overleed vrij onverwachts op 10 april 2021. Daarom vonden we het een bijzonder moment om op 12 september 2022 – tijdens een symposium over koloniale literatuur aan de Universitas Indonesia in Depok – het boekje aan haar collega's te kunnen overhandigen.

Waar de roman in Nederland meteen veel aandacht kreeg, duurde het in Indonesië tot de eenentwintigste eeuw voordat *De stille kracht* werd opgemerkt. In een interview merkte Elbers op dat het moeilijk was om een uitgever voor haar vertaling te vinden, omdat Couperus in Indonesië een onbekende schrijver is. Het boek verscheen dan ook in een kleine oplage van slechts vijfhonderd exemplaren.

Later publiceerde zij nog een herziene versie van deze vertaling als pdf op academia.edu, waar het nog eens driehonderd nieuwe lezers trok. Hoe gering de verspreiding van de Indonesische editie ook was, toch leverde deze enkele reacties op, die grotendeels al gestuurd waren door de tekst op het omslag. Daar werd de roman op één lijn geplaatst met Multatuli's *Max Havelaar*. Beide romans stelden volgens die tekst de zelfingenomen en materialistische houding van de Nederlandse koloniale regering aan de kaak. Hieruit kun je al opmaken dat Indonesiërs, meer dan Nederlanders, de roman als een antikoloniaal werk lezen, waarin het einde van het kolonialisme wordt aangekondigd.

In bijna alle Indonesische recensies wordt dit standpunt gedeeld. De critici benadrukken dat *De stille kracht* het verhaal

Omslag van de
Indonesische vertaling
van *De stille kracht*
(2011). Particuliere
collectie

vertelt van een heimelijke Indonesische opstand, die met behulp van ongrijpbare oosterse krachten strijdt voor onafhankelijkheid. Ook voorspelt het boek volgens hen de opkomst van de islam als politieke kracht in Indonesië. Hoewel het verhaal verteld wordt vanuit Nederlands perspectief, openbaart het volgens Indonesische lezers desondanks de rijke en mysterieuze oosterse beschaving.

De belangrijkste recensie werd geschreven door Francis Hera, die als historicus verbonden is aan de Universitas Brawijaya in Malang. Hij bevestigt de woorden van Elbers dat Couperus in Indonesië een onbekende auteur is. Dat geldt volgens hem voor alle schrijvers van Nederlands-Indische literatuur. De enige uitzondering op die regel is Multatuli. Hera betreurt dat en pleit ervoor om in Indonesië zowel op de middelbare school als de universiteit meer aandacht te schenken aan Nederlandse koloniale literatuur. Het zou een belangrijke bijdrage kunnen leveren aan zowel de geschiedenis als literatuur van Indonesië; net als anderen leest ook Hera de roman als een antikoloniaal manifest.

Speciaal voor docenten geschiedenis in Pasuruan hield Hera een workshop over de vertaling *Kekuatan Diam*, met bijzondere aandacht voor de stad die model had gestaan voor Laboewangi. Onderdeel van de workshop was het verkennen van een aantal historische locaties, die in de roman worden genoemd. Zo zorgde de vertaling van *De stille kracht* voor een kleine opflukkering in de belangstelling voor Couperus.

Vragen en opdrachten

Als leerlingen de fragmenten en kaderteksten hebben gelezen en met hun docent en medeleerlingen hebben besproken, kunnen of moeten – dat hangt van de docent af – ze de vragen en opdrachten maken die aan de tekst zijn toegevoegd. De vragen (en het bijbehorende antwoordmodel) hebben we gemaakt met Coen van 't Veer, sinds jaar en dag docent Nederlands op een middelbare school en bovendien toetsexpert. De vragen hebben betrekking op drie niveaus. De A-vragen zijn bedoeld om leerlingen te laten controleren of ze het verhaal hebben begrepen. De B-vragen geven ze de gelegenheid om aspecten van het boek te ontdekken die niet in het commentaar zijn opgenomen. Met de C-vragen dagen we leerlingen uit om zelfstandig op onderzoek uit te gaan, in boeken of op internet.

In die laatste categorie worden leerlingen bovendien aangemoedigd om hun creativiteit te gebruiken. Ze maken bijvoorbeeld een vergelijking tussen Couperus' badkamerscène en de douchescène uit Hitchcocks film *Psycho* (1960), onderzoeken welk islambeeld huidige politieke partijen huldigen en worden gestimuleerd om ook gerelateerde fragmenten van andere auteurs te lezen, zoals P.A. Daum en Dido Michielsen.

Er zijn ten slotte ook enkele creatieve vragen waarin leerlingen zelf in de rol van schrijver worden geplaatst. Zo moeten ze een alternatief einde bedenken voor de

Een tafeldans.
Collectie: Chronicle/
Alamy Stock Photo.

bekende tafeldansscène, wordt van hen gevraagd om een scène te schrijven vanuit het perspectief van een Javaanse bediende die voor Van Oudijck werkt en die in *De stille kracht* geen stem krijgt, en moeten ze een griezelverhaal schrijven vanuit het perspectief van een soldaat die naar het huis van Van Oudijck wordt gestuurd en getuige is van de bizarre en beangstigende gebeurtenissen 's nachts in de badkamer: 'Gebruik in je verhaal elementen uit *De stille kracht* (zoals *pontianaks*, de witte *hadji*, *sirih*, vallende stenen, etc.)'.

Tot slot

Voor leerlingen die dan nog meer willen weten of nog meer willen zien, verwijzen we naar een toneelvoorstelling en naar de bekende televisieserie van *De stille kracht* die op YouTube beschikbaar is. Op al deze manieren proberen we leerlingen kennis te laten maken met *De stille kracht*, in de hoop dat deze mooie en fascinerende roman ook na ruim honderdtwintig jaar nog nieuwe lezers zal vinden. 🐾

Noten

1. Marjon Bolwijn, 'Liever luie lezers dan geen lezers', in: *de Volkskrant*, 13 april 2018.
2. Ton Anbeek, *Geschiedenis van de Nederlandse literatuur, 1885-1985*. 5e druk. Amsterdam/Antwerpen 1999, 56.

Louis Couperus, *De stille kracht*. Samengesteld door Rick Honings & Olf Praamstra. Met medewerking van Christina Dewi Elbers en Christina Suprihatin†. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2021. ISBN 978 94 6372 395 4. € 19,99. Zie www.aup.nl/book/9789463723954/de-stille-kracht-louis-couperus